

A MODERN REGÉNY ÚJRAÉRTÉKELÉSÉÉRT

V A R G A I S T V Á N

Tegyük fel, hogy a gyanútlan olvasó nem olvassa el a szerző előszavát, hanem nyomban a mű olvasásába kezd. Először valósággal megzavarodik az eszmék és gondolatok sokaságától, de ha türelemmel és megfelelő előismeretekkel, olvasottsággal rendelkezik, akkor lassanként felfedezi a szerző irányító szándékát, élvezni kezdi a mondanivaló hajlékony és kifinomult közlésmódját. Amikor aztán eljut a könyv derekáig, segélykérően néz körül, de visszautat már semmilyen körülmények között sem talál, folytatja tehát az olvasást. Merészen újra felveszi a küzdelmet a könyv anyagával. Amikor eljut az utolsó mondatokhoz, amely a bevezető sorokhoz mesterien kötődik, úgy érzi, egy fárasztó, de tanulságos és rendkívüli élményekben gazdag utazás végére érkezett. Mindezt még fokozza a 28 oldalnyi jegyzet és névmutató.

Az anyagrengetegben e sorok írója (és ezt nem szégyen bevallani) nem mindig találta fel magát a legbiztosabban, egyszerűen azért, mert a részletek ismeretében nagyon is elmarad a szerző mögött, de ugyanakkor (váljék becsületére) minden tőle telhetőt megtett annak érdekében, hogy felismerje és kövesse a szerző vezérfonalait. Mert ez a kiválóan felépített könyv nemcsak alapgondolatával, hanem a részletek sokaságával is hat. Ismertetőmben rá szeretnék mutatni Ungvári könyvének lényegére, azonban távol áll tőlem az ítéletmondás szándéka. Érzékeltetni szeretném e könyv tanulmányozása nyújtotta intellektuális izgalmat. A részletek elemzése pedig maradjon meg azoknak, akiknek tárgyi ismeretei az enyémnél teljesebbek. Ezért ismertetőm végeredményben őszinte megbecsülése a szerző szintetizáló és merészen kalandozó szellemiségének.

Hogyan is kezdhette neki a szerző és tárgyalhatná a felvetett problémát másként, mint kronologikus rendben? Hiszen az időről van itt szó és a történésekről, ezek pedig kronológiában érvényesülnek. Nyomban a könyv elején Ungvári egyes fogalmakat igyekszik tisztázni az ókori gö-

rög kultúra idevonatkozó eszmevilágából, annál is inkább, mert ezekre gyakran hivatkozik még. Ilyen fogalom mondjuk a mítosz, „különleges történet, amely az egyszerű köti össze az általánossal, történet és példa egyidőben”. Mert Ungvári szerint két időkép létezik: a ciklikus-mitikur és a lineáris-történelmi. Már a nyitófejezet bizonyítja, hogy Ungvári rendkívül tájékozott, mondandóját pedig áttekintően, világosan és érdekesítően igyekszik tárgyalni. Az izgalmas bemutatás egyik eszköze a különböző nézetek felsorolása és szembeállítás. Az olvasó ilyen esetekben a szerző állásfoglalását várja, de legtöbbször csalódik, mert az egyértelmű pártfogolás helyett a szerző saját véleményét mondja el, tömören. De csatlódni fog az is, aki tankönyvszerűen elrendezett munkát vár e könyvtől, mivel a gondolatok kötetlen csapongása, a váratlan irányváltoztatások az esszé területére tolják át Ungvári módszerét. Erre utal a kronologikus vizsgálódás szabad kezelése is, hiszen a görögsegből a szerző egyenesen a reneszánsz korába lép. Itt igyekszik kideríteni, hogy mi az alapja az európai civilizáció hegemoniájának: cselekedeteink rugója a hasznosság elve, míg más kultúrák a szemlélődésen és az elért konzerválásán nyugszanak. Kultúránk ezért idő- és történelempontú. Az európai elbeszélés hőse az örökké kereső vándor; az újkori regény olyan személyiséget választ központi figurájának, aki a tapasztalat útját járja végig, s ez az út a megismeréssel azonos. A továbbiakban Ungvári regényelméleti kérdéseket boncolgat, a drámával összevetve írja le a regény főbb elemeit. A fejezet központi kérdése az idő szerepe a szépirodalomban. Ungvári az irodalmi mű különös dinamikáját (a szelektálás és koncentráció eredményét) vizsgálja, majd a részlet szerepét a regényben (önálló, és a váratlanosság illúzióját biztosítja) stb.

Ez a „felvonulás” az anyag meghódítására; az alapfogalmak tisztázása. Miután ezeken túljutottunk, folytassuk a kalandot, kövessük a szerző útját a regény és az idő nyomában. A regény kezdeteiben kronologikus időfolyamatokat formált. Ezzel kapcsolatban Ungvári Cervantes, Defoe, Richardson és Goethe regényeit vizsgálja. Feltűnő itt a konkrét példával ritkán alátámasztott általánosítások sokasága. Kivétel a *Wilhelm Meister* részletes elemzése. Ungvári szerint Locke fedezte fel, hogy az idő individualizáló, azaz mindenki a maga módján éli át, létezik objektív és szubjektív idő. Ennek a szemléletnek eredménye a XVIII. századi biografikus regény. Ez a regénytípus tulajdonképpen szubjektív eposz, melyben a valóság meghódítása a cél, méghozzá az egyéni tapasztalat útján. Kialakul benne az egyén világnézete, és kiderül, hogyan talál a személyiség otthonra a világban. Erre utal Lukács György idézett megállapítása: „A regény az egyén és világ kérdéses, olykor válságos találkozásának kifejezésére született.” Jegyezzük le Forster idézett megállapítását is, miszerint „a regény időfolyamban elrendezett események elbeszélése”. Tovább haladva, Ungvári leszögezi, hogy az elbeszélés dinamikáját az írói érték-

tudat határozza meg, és ez az értékszemplélet jelenik meg a „mindentudó” regényíró típusában. E szemlélet legpregnánsabb példája Tackeray regényírása. Számára a világ bábszínház, melynek bábuit ő mozgatja. Természetesen ez az állásfoglalás rányomja pecsétjét a kompozíciós elvre is. A továbbiakban, Fielding és Sterne regényeit tanulmányozva, a szerző a kibontakozó regény formai lehetőségeit kutatja. Ebben a német filozófusok és Lukács segítik. Itt utal világosan arra, hogy a regényben a hős harcol az idő ellen, lényege a keresésben, az élet végigélésében, a tapasztalásban van. Már ekkor kiderül, hogy a külvilágot nem teheti „otthonossá”, csak az ember bensője harmonizálható.

Ungvári bizonyítja, hogy Balzac tudatosan választja a ciklikus szerkesztést, mert sejtí, hogy hősei egy nagyobb történeti folyamat részei. Végeredményben így lesz Balzac egy meghatározott történelmi idő krónikása. Az időt hősei a képzelet útján győzik le, hiszen nem változtatni akarnak, hanem hódítani. Ebben az izgalmas fejezetben a szerző felfedi a társadalmi regény és lélektani regény különbségeit. Minden kétséget kizáróan a Balzacról szóló a könyv legfényesebb részletei közé tartozik.

Megfelelő filozófiai előkészítés után a szerző könyvének központi témájára tér át: a modern regény és az idő kapcsolatának elemzésére. Az előkészítésben Nietzsche nézetei kapnak „főszerepet”. Ő hirdette meg a harcot a történelmi időszemplélet és a polgári hétköznapióság ellen. A polgári kor alkonyán az író beismerni kényszerül, hogy a külső és belső óra másképpen jár, „vége a megismerésbe vetett hitnek, vége az értelem felfedező korszakának”. Ungvári szerint a regény időfogalma a betörő filozófiai eszmék hatására változik meg.

Így Proust esetében filozófiai „alapként” Bergsont véli felismerni. Lássuk a szerző legfontosabbnak tűnő észrevételeit Proustról: „Az élmények és emlékek teljességéből varázsolja elő az igazi egzisztenciát, az érzelmek emlékezetét ábrázolja (a lélek ideje), emlékekkel védekezik a hideg valóságtól, megállapítja az időt.” A társadalmi élet időhöz kötött, ezzel szemben áll az egyéni élet bensőséges szabadsága — állítja Ungvári a prousti tanításról. A végső konklúzió: Proust regénye múltba forduló reménykedés.

A könyv legrészletesebb fejezete Joyce-ról és az Ulyssesről szól. Idézzük csak egyik — az eddigi kutatásoknak ellentmondó — megállapítását: „Az Ulysses a megújulás lehetőségeit keresi, nem pedig széthullás.” És még egy eredeti gondolatot: „Joyce vezette be igazán a belső monológot vagy tudatfolyamot.” Ennek alapján Ungvári korszakalkotó fontosságot tulajdonít Joyce regényének. A filozófiai „alapot” az olasz Vico szolgáltatja. Ekkor már világos, hogy a régi regény nem fejezheti ki az adott

valóságot. Joyce igyekezett szigorú formába préselni a formátlan valóságot. Ezzel szemben Thomas Mann, a következő fejezet hőse, Ungvári szerint azt bizonyítja, hogy a valóság ellentmondásai feloldhatók: az ellenálló gondolkodásban. *A varázshegyet* taglalva jutott Ungvári erre a megállapításra.

A regény megújítóját a moralistákhoz visszanyúló Brochban ismeri fel. Nála „nyer tudatos megfogalmazást az összefüggés regényforma és a történelem válsága között”. Felvonultatja a regény valamennyi ismert eszközét, irányvonalát a polihisztórizmus, regényei matematikai vázon alapulnak. Broch számára az eszmei alapot Ungvári szerint Goldmann filozófiája nyújtja. Ellentétben Brochhal, a következő fejezetben tárgyalt írók filozofikus „társait” már nem sorolja fel. Megtudjuk, hogy Faulkner ki akart szabadulni az időből, regényeiből kiiktatta a jövőt, Sartre pedig a múltat és jelent. („Az élet értelmét csak a tegnapnak teljesen hátat fordítva lehet fellelni.”) Hemingway művészete Ungvári szerint a „cselekvés, a személyiség átadása a pillanatnak” jegyében született.

A sort Rilke, Gide, Musil és Borges zárja. Ungvári az ő példájukkal bizonyítja, hogy ma már „lehetetlen az elbeszélő és az elbeszélő idő, a külső és belső valamely egységes epikai idővé való egybeforrasztása. A tudatfolyam leírása nem más, mint a belső idő leírásának technikai megvalósítása”. Borges mondja ki: „Az idő objektíven nem létezik.” Így zárul a regényírás harca az idővel.

A könyv utolsó fejezetében a szerző összegezi kutatásainak eredményeit. Felvázolja a megtett utat, felsorolja a bemutatott „hősöket”. Ezek a hősök „az események valóságát nem kérdőjelezi meg, hanem egyre bonyolultabb megjelenési formáit közelítik meg a kérdéssé vált tapasztalat új feltárása révén”. Ebben a befejező részben bontakozik ki teljességében a polgári regényirodalom első igazi kísérletezői rehabilitálásának szerzői szándéka. Ungvári könyvét a modern regényírás védelmében írta, és így módon ellentmond a marxista esztétika vulgarizálóinak, akik vagy dekadensnek minősítve elvetik ezeket a regényírókat, vagy nem tudnak velük mit kezdeni. Esetleg elfogadják őket, mint mondjuk Thomas Mannt, de csak azért, mert szemet hunytak írásművészetének avantgardizmusa felett, és csak világnézeti hovatartozása alapján ítélték meg. Ennek alapján kerülhetett a „senki földjére” Proust, Joyce, Kafka és Broch: „humanizmusuk okán nem lehetnek dekadensnek, de a valóság adott szerkezetét elutasító kísérletezésük a realizmustól is elhatárolja őket”, más szóval: a vulgarizátorok egyes képviselői szerint, aki nem követi a realizmust, nem is alkothat értéket, vagyis szerintük minden remekmű realista. Ehhez kapcsolódik Ungvári másik gondolata, miszerint könyve „a modern polgári irodalom alkotásait nem azon méri, mennyire tudták átfogni a hétközna-

pot, hanem azon, hogy a hétköznapi elutasítása milyen új törvényű totalitást hozott létre". S ebből fakadóan ellenzi, hogy művészeknek merőben erkölcsükért, műveknek csupán szándékukért helyet juttassunk az irodalom történetében. „A műnek igazi problematikussága ugyanis nem a közvetlen valósággal való összevetésben derül ki igazán.” Könyvének hősei „vert hadként vonultak ki a valóságból”, de ugyanakkor „nosztalgikus ellenpéldát” is mutattak fel műveiken keresztül.

A szerző kutatói módszerei igen változatosak. Könyvének hangvétele esszéisztikus. A gondolatok három síkon bontakoznak ki: társadalmi-történelmi, filozófiai és szépirodalmi síkon. Hangsúlyozni kell azonban, hogy nem iskolás pedánsággal egymástól elválasztva, hanem legtöbbször egymásba olvadva jelentkezik a módszer e három síkja. Vannak azonban a könyvnek olyan fejezetei is, amelyekben egy vagy két sík is háttérbe szorul. A legtöbbször a társadalmi-történelmi alap részletesebb és meggyőzőbb bemutatását hiányolhatjuk. Gyakran közhelyek helyettesítik a társadalmi-történelmi alap taglalását. Amikor ez a sík is jelen van, akkor ismertetése igen általános és felszínes, illetve rövid, mindössze tájékoztató jellegű. Erre épül a következő sík, a filozófiai. Ez már jóval részletesebb és alaposabb megvilágítást kap, azzal, hogy a jelzett filozófiai eszmék szépprózai lecsapódását (ez lenne a harmadik sík) a legszélesebben és legelmélyültebben tárgyalja. Ez a piramis sajnos, érthető módon, igen gyakran meginog. Más szóval: Ungvári könyve az irodalmi mű kissé lebegő és sokértelmű elemzése. A könyv másik fogyatékosága, hogy a modern regény szövevényes problematikáját mindössze az idő problémájára szűkítette le. Szerény véleményem szerint ez az álláspont tarthatatlan, hiszen korunk szépprózájában változásokon estek át a regény más elemei is, mondjuk a cselekmény, és ezek bizvást olyan fontosak, mint az idő.

A regény és az idő izgalmas, ötletekben rendkívül gazdag, átfogó ismereteket fölvonultató, gondolkodásra és vitára készítő, tanulságos és hasznos mű. Legfőbb érdemét abban látom, hogy merészen felvetette a modern és kísérletező próza helyes értékelésének kérdését. Ugyanakkor alaposan megindokolt állásfoglalást tartalmaz ezzel a kérdéssel kapcsolatban.